

KNYGA APIE PAMIRŠTUS KRYŽININKUS

GŁADYSZ, Mikołaj. *The Forgotten Crusaders: Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (The Northern World: North Europe and the Baltic c. 400–1700 A.D. Peoples, Economies and Cultures, Vol. 56). Leiden and Boston: Brill, 2012 – xxvi+433 pp. ISBN 978-90-04-18551-7; ISSN 1569-1462

Marius Ščavinskas
Klaipėdos universitetas

217

Kryžiaus karo procesas istoriografijoje buvo ir tebėra nagrinėjamas įvairiausiai raktais, tačiau galima išskirti kelias problemines „amžinašias“ temas, kuriose tyrinėtojai nesiryžta dėti taško: tai šv. karo ideologijos genezės klausimas, Kryžiaus karo santykio su krikščioniškomis misijomis klausimas (arba teorijos ir praktikos klausimas) bei kryžiaus žygių raidos Šv. Žemėje bei kitose Europos vietose klausimas (į šį probleminį lauką įtraukiant ir karybos istoriją, karo technologijos istoriją ir pan.). Neabejotinai vienas fundamentaliausių klausimų – šv. karo ideologijos genezė, apaugusi ideologinėmis klišėmis ir politizuotais vertinimais. Tereikia prisiminti Vakaruose kilusią naują susidomėjimo Kryžiaus karu bangą po tokių įvykių kaip Rugsėjo 11-oji, kad suvoktum, kaip istorinį kontekstą paliekant tik besispecializuojantiems tyrinėtojams viešajame diskurse Kryžiaus karas tampa nūdienos „realija“¹. Per dabar kryžiaus žygiams suteikiamą ideologiją ir vertinimą, viduramžiškas Kryžiaus karo procesas rizikuoja būti suprastas ne taip, kaip jį galėjo suprasti viduramžių žmonės. Nors istorikai, tyrinėjantys Kryžiaus karą viduramžiais, taip pat neturi galimybių „teisingai“ suprasti viduramžių žmonių, tačiau istorijos mokslas gali pateikti išeities taškus, kuriais remiantis kalbėjimas apie tam tikros Kryžiaus karo „dvasios“ atsiradimą ir tolesnę raidą yra suvokiamas istoriškai „objektyviai“, ko nepasakysi apie ideologinėmis klišėmis paremtą „populiarųjį“ Kryžiaus karo suvokimą nūdienos visuomenėje.

Pristatoma lenkų tyrinėtojo Mikołajaus Gładysziaus į anglų kalbą išversta knyga *The Forgotten Crusaders. Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries*², apimanti įvadą, dvylika skyrių, literatūros sąrašą, vardų ir vietovardžių rodykles, kad ir netiesiogiai, bet vis dėlto prisiliečia prie kelių tik paminėtų problemų. Žinoma,

¹ Plačiau apie šv. karo diskursą Rugsėjo 11-osios įvykių kontekste: SCHILD, G. God is Not Neutral. Die Rolle der Religion im amerikanischen Anti-Terror-Krieg. In *Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens* (Krieg in der Geschichte, Bd. 50). Hrsg. von A. HOLZEM. Paderborn, München, Wien, Zürich, 2009, S. 814–818, 822–823.

² Lenkų kalba knyga pasirodė 2002 m.: GŁADYSZ, M. *Zapomniani Krzyżowcy. Polska wobec ruch krucjatowego w XII–XIII wieku*. Warszawa, 2002. Leidimas pakartotas 2004 m. Anglų kalba publikuota knyga – truputį papildytas lenkiškojo 2004 m. leidimo variantas.

šis „prisilietimas“ vyksta per gausių šaltinių ir dar gausesnės istoriografijos vertinimą. Kaip tik šis vertinimas neretai priklauso nuo epochos, kurioje gyvena tyrinėtojas, socio-kultūrinės aplinkos ir tikslingai formuojamos atminties politikos. Pirmajame skyriuje autorius kaip tik aptarė pirmuosius šaltinius ir istoriografinius vertinimus, susijusius su Lenkijos įsitraukimu į Kryžiaus karo judėjimą. Ankstesnė tarpukario laikų bei XX a. antrosios pusės lenkų istoriografija darė takoskyrą tarp Vokiečių ordino vykdytos prievartos bei Kryžiaus karo ir lenkų Bažnyčios vykdytų taikių misijų tarp baltų Prūsijoje bei Lietuvoje³. Šiame kontekste paminėtina ir lietuviškoji istoriografija, kai skirtingais laikotarpiais, skirtingai (kartu ir ganėtinai panašiai) buvo vertinamas Kryžiaus karo procesas. Antai tarpukario istoriografijoje didelis dėmesys buvo skirtas vadinamųjų „lenkų apaštalu“ neigiamo naratyvo kūrimui⁴, tuo pat metu iš lenkų istoriografijos nekritiškai perimant teiginius apie tai, kad Lenkija neišgyvenusi Kryžiaus karo epochos ir kad pati nukentėjusi nuo šios epochos „išnešiotu kūdikio“ – Vokiečių ordino⁵. Sovietmečio Lietuvoje neigiama, antivakarietiška retorika tik stiprėjo, į pirmas kovotojų prieš Vakarų reakcingas gretas iškeliant rusus, kurie esą nuo seniausių laikų padėję lietuviams (net pačiai lenkų tautai) kovoti su Vakarų Europos ir vietiniais feodalais⁶.

Rusų istoriografijoje visą laiką buvo laikomasi nuomonės, kad Kryžiaus karo ideologija galėjo rasti tik Vakarų Bažnyčioje (čia paprastai kliūva šv. Augustinui kaip esą kryžiaus karo idėjos pradininkui, o paskui visiems kitiems Vakarų Bažnyčios teologams ir kanonistams). Tuo metu Rytų (arba Ortodoksų) bažnyčiai Kryžiaus karo idėja esą buvusi atgrasi, svetima. Tokio įvertinimo ideologinis angažuotumas akivaizdus: tariama, esą rusų kultūra, kaip bizantiškosios civilizacijos savita atmaina, laikėsi (ir tebesilaiko) tikėjimo grynumo, tuo metu Vakarų Bažnyčia buvo pasidavusi stichiškam kruvinam Kryžiaus karo siautuliui. Dar daugiau – šiai bizantiškosios civilizacijos savitai atmainai teko kryžiaus žygių stabdytojos vaidmuo. Vien ko verta Aleksandro Neviškio, kaip švedų ir Vokiečių ordino triuškinotojo, legenda, išpopuliarėjusi dar carinėje, o ypač sovietinėje, istoriografijoje. Toks naratyvas Rusijos visuomenėje tebeplaikomas ir dabar⁷.

³ Plg. KOCZY, L. Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasów Bolesławów. In *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej: antologia tekstów*. Red. G. LABUDA. Warszawa, 1997, s. 152–153; ZAHAJKIEWICZ, M. T. Chrzest Litwy. Wprowadzenie. Problem chrztu Litwy w historiografii. In *Chrzest Litwy: Geneza, przebieg, konsekwencje*. Red. M. T. ZAHAJKIEWICZ, Lublin, 1990, s. 42–46.

⁴ Plg. dvi charakteringas pozicijas: YLA, S. Krikščionybė ir kultūrinė lenkų invazija Lietuvoje. In *Krikščionybė Lietuvoje. Praeitis. Dabartis. Ateitis*. Kaunas, 1938, p. 48–49; PRAPUOLENIS, K. *Lenkų apaštalai Lietuvoje*. Kaunas, 1938, p. 25.

⁵ Apie šią lenkų istoriografijos poziciją plačiau: GÜTTNER SPORZYŃSKI, D. Piastowe a idea wypraw krzyżowych w czasie pierwszej i drugiej wypraw krzyżowej. In *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów*. Red. J. DOBOSZ. Poznań, 2009, s. 139–150.

⁶ Žr. sovietinį ideologizuotą ir politizuotą vertinimą, atskleidžiantį Šaltojo karo metu vyravusią antivakarietišką poziciją: ŽIUGŽDA, J. *Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje*. Kaunas, 1964, p. 13.

⁷ Žr. ideologiškai angažuotą, į moksliskumą pretenduojančią studiją: ХРУСТАЛЁВ, Д. Г. *Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII–XIII вв.* С.-Петербург, 2009, T. 1, c. 248, 313; T. 2, c. 194–196.

Tačiau istorinė tikrovė yra gerokai kitokia, nei ją bandė piešti sovietinė, o šiuo metu – ir dabartinė, rusų istoriografija. Imkime tik Antrojo kryžiaus žygio kontekstą, kurį gana plačiai ir išsamiai aptarė M. Gładyszius (žr. antrąjį skyrių). Tyrinėtojas, aptardamas 1147 m. vykusį vadinamąjį Vėndų kryžiaus žygį, kai saksų, čekų, lenkų, danų kariuomenės, prisidengdamos garsia popiežiaus Eugenijaus III bule *Quantum praedecessores*, įsiveržė į Paelbio slavų kunigaikščio (beje, krikščionio) valdas, aptaria lenkų kunigaikščio Boleslovo Kreivaburnio sūnaus žygį į Prūsiją (trečiasis skyrius). Istoriografijoje ginčijamasi, ar šis žygis vyko kaip kryžiaus žygis, taigi laikantis *Quantum praedecessores* Kryžiaus karo „dvasios“, nors, atrodo, kad būta būtent taip. Šaltiniai rodo, kad šiame karo žygyje prieš prūsus taip pat dalyvavo ir Kijevo Rusios kunigaikštis Iziaslavas Mstislavičius (tiesa, tuo metu jis buvo Volynės kunigaikštis) bei (kaip manoma) Gardino kunigaikštis. Piastų dinastija kaip tik apie tą laiką buvo atnaujiniusi dinastinius ryšius su Kijevo Rusios valdovais, todėl Rusios kunigaikščiai dalyvavo žygyje prieš prūsus kaip Lenkijos sąjungininkai. Taigi aiškėja, kad dėl politinių tikslų net ir Rytų bažnyčia priklausantys politinio elito atstovai galėjo priimti Kryžiaus karo „dvasią“ kaip savaime suprantamą dalyką. Nors oficialiai Kijevo Rusios valdovai ir bažnytiniai sluoksniai niekada nedeklaravo Kryžiaus karo prieš kaimyninius pagonių kraštus, to meto metraščiuose aptinkamas nevienareikšmis kovos prieš pagonis naratyvas, o kovos ginklų šventinimo ceremonijos, kiti sakralizuojantys karo su pagonimis elementai buvo išplitę tiek pat, kiek ir Vakarų Bažnyčioje⁸. Visa tai leidžia kitaip vertinti ir tuometinės Kijevo Rusios valdovų (jai politiškai susiskaldžius – atskirų Kijevo Rusios kultūrinėje erdvėje gyvavusių kunigaikštysčių valdovų) karo veiksmus prieš pagonis baltus, polovcus ar ugrofinus.

Šiuose kontekstuose kitaip vertinami ir pačių lenkų kunigaikščių veiksmai Prūsijoje (ir tarp jotvingių) ir Šv. Žemėje. Ketvirtame knygos skyriuje pateikiami duomenys apie pirmąsias lenkų kunigaikščių piligrimines keliones į Šv. Žemę ir dalyvavimą Levanto kryžiaus žygiuose. Vienu iš pirmųjų tokių piligrimų tapo Sandomiežo (Sandomiro) kunigaikštis Henrikas, keliavęs į Palestiną 1154–1155 m. Kaip dažnai nutinka, šaltiniuose, ypač kiek vėlesniuose, dabarties istorikams yra sudėtinga atskirti patį piligriminį keliavimo pobūdį nuo dalyvavimo kariniuose Kryžiaus karo veiksmuose. Todėl vienuose šaltiniuose akcentuojama, kaip Henrikas iš Sandomiežo kovojęs Jeruzalės karaliaus Balduino III kariuomenėje, kituose aprašoma, kaip Henrikas lankęs šv. vietas, taigi, atrodo, nedalyvavęs jokiuose karo veiksmuose. Anot M. Gładysziaus, neatmestina versija, kad Henrikas iš Sandomiežo į Šv. Žemę keliavo du kartus. Tačiau istorikai labiau sutaria dėl kitko: kunigaikštis Jeruzalėje užmezgė ryšius su tamplieriais ir joanitais, kuriuos pasikvietė ir į Lenkiją. Tiesa, kiti šaltiniai leidžia manyti, kad Henrikas su joanitais galėjo susitikti kur kas anksčiau, po Antrojo kryžiaus žygio ka-

⁸ SIMION, Marian Gh. Just War Theory and Orthodox Christianity. *Revista Teologica*, 2010, vol. 92, no. 4, pp. 115–116, 118–122.

tastrofos pastariesiems įsikūrus Čekijoje. Kelionė į Šv. Žemę neabejotinai galėjo prisidėti prie joanitų pakvietimo į Lenkiją. Kad ir kaip ten būtų, 1166 m. karo žygyje prieš prūsus minėtas Henrikas iš Sandomiežo jau žygiavo kartu su joanitais. Tai įsidėmėtina, nes pirmojo prūsų vyskupo Kristijono Dobrynės riterių ordino kūrimo projektas turėjo savo priešistorę: lenkų kunigaikščiai, kaip ir pats Kristijonas, turėjo tam tikrą įsivaizdavimą, ką veikė riterių ordinai ne tik Šv. Žemėje, bet ir Baltijos regione. Taigi, kaip rodo M. Gładysiaus tyrimas, tarpukario lenkų istoriografijoje gajai mintis apie lenkų politinio elito neįsitraukimą į Kryžiaus karo judėjimą tėra graži istoriografinė fikcija, su realybe neturinti nieko bendra.

Lenkų vis didesnį įsitraukimą į Šv. Karo judėjimą rodo 1187 m. popiežiaus Grigaliaus VIII enciklikos *Audita tremendi* recepcija Baltijos regione. Tepriminsime, kad šia enciklika Apaštalų Sostas reagavo į Hitino mūšio tragiškus padarinius (Jeruzalės karalystės žlugimą). Šios enciklikos pagrindu vėliau buvo leidžiamos kitų popiežių (pirmiausia Celestino III ir Inocento III) bulės, liečiančios ir kryžiaus karus su pagonimis baltais. Svarbu pabrėžti ir tai, kad Grigalius VIII, bandydamas gelbėti Jeruzalės karalystę, išvystęs plačią Kryžiaus karo kampaniją, kreipėsi ir į Baltijos regiono valstybių vadovus, tarp jų ir į Čekijos, Danijos, Švedijos bei Lenkijos. Kryžiaus ženklą tą kartą paėmė (t. y. kryžininku tapo) Lenkijos kunigaikštis Kazimieras Teisingasis. Greičiausiai neatsitiktinai, kaip pasakojo Magistro Vincento kronika, netrukus įvyko to paties Kazimiero Teisingojo karo žygis į jotvingių žemes, o lygiagrečiai įvyko kunigaikščio Boleslovo Garbinuotojo karo žygis ir į Prūsiją. Žinoma, čia reikia atsižvelgti į Magistro Vincento kronikos tikslus: vaizduodamas Piastų dinastijos kunigaikščius kaip idealius valdovus, kronikininkas jiems priskyrė ir dorų misionierių, ir narsių kryžininkų vaidmenis. Vincentas, kaip prieš jį rašęs Galas Anonimas, buvo persisėmęs Kryžiaus karo ideologinių nuostatų, todėl lenkų entuziazmas kovoti su pagonimis galėjo būti pavaizduotas kaip Kryžiaus karo ideologijos dalis. Taigi tokiuose karo žygių prieš jotvingius, prūsus ar kitus pagonis aprašymuose galima matyti Kryžiaus karo ideologijos „kanoninį“ perteikimą lenkų politiniam elitui, formuojant savitą, taigi lenkišką, žiūros kampą į pačius kryžiaus žygius. Beje, tokia Kryžiaus karo ideologijos recepcija pastebima ir kitose Baltijos regiono valstybėse, pirmiausia Danijoje (pvz., Sakso Gramatiko darbuose)⁹. Ir tokia ideologija bandė remtis vietiniai, pavyzdžiui, arčiausiai prūsų ir jotvingių žemių valdė Mazovijos kunigaikščiai. Būtent jie suvaidino tam tikrą vaidmenį į Prūsiją pasikviečiant Vokiečių ordiną.

Šeštame skyriuje aprašoma, kaip galutinai susiformavusi Kryžiaus karo atlaidų sistema paveikė Vakarų ir Lenkijos politinį elitą. Kryžiaus karo raidai svarbia enciklika *Quia major* ir bule *Ad liberandam Terram Sanctam* Inocentas III įteisino kryžiaus karų

⁹ Plačiau VILLADS JENSEN, K. Bring dem Herrn ein blutiges Opfer. Gewalt und Mission in der dänischen Ostsee-Expansion des 12. und 13. Jahrhunderts. In *Schwertmission. Gewalt und Christianisierung im Mittelalter*. Hrsg. von H. KAMP, M. KROKER. Paderborn, München, Wien, Zürich, 2013, S. 139–157.

skelbimo procedūrą, galutinai sudėliojo taškus apsaugant kryžininkų asmenį, šeimą ir turtą bei aptarė atlaidų davimo sistemą kryžininkams, kovojusiems keliais frontais: šv. Žemėje, Iberijos pusiasalyje ir su kitais tikėjimo priešais (*Cruces Christi inimicos*). Čia reikia sutikti su autoriumi, kad minėtoji enciklika ir bulė tapo išeities tašku Kryžiaus karo tolesnei plėtotei Baltijos regione – visiems karo žygiams, organizuotiems prieš Baltijos pagonis per XIII amžių. Lenkijos kunigaikščiai, dėl įvairių priežasčių negalėję vykti į Šv. Žemę, dažniausiai savo „Kryžiaus ėmimo“ įžadus bandydavo realizuoti artimiausiose pagonių žemėse. Kita vertus, Lenkijos Gniezno bažnytinėje provincijoje nuo XIII a. pirmosios pusės gan aktyviai buvo renkami pinigai Penktajam kryžiaus žygiui Levante finansuoti, ko iki tol nebuvo. Tai rodo, kad Lenkija į Kryžiaus karų judėjimą XIII a. pirmojoje pusėje įsitraukė tokia pat apimtimi, kaip ir senosios Vakarų Europos valstybės. Šie faktai taip pat rodo, kad pamažu besiformuojantys Baltijos kryžiaus žygiai, kaip alternatyva Levantui, buvo veikiau vietinio politinio elito siekiamybė, nes Apaštalų Sostas pirmenybę tebetiekė kryžiaus žygiams į Šv. Žemę. Tokia pat nuostata ryški popiežiaus Honorijaus III Kryžiaus karo politikoje (paminėtina jo bulė *Si pro varietate*, 1221 m.¹⁰): nors kryžiaus žygiams prieš pagonis Baltijos regione jis suteikė tą patį statusą kaip ir vykstantiems į Levantą, tačiau prioritetas vis tiek liko Šv. Žemė.

Koks galimas kryžiaus karo ir misijų santykis, autorius nagrinėja septintame monografijos skyriuje, aptardamas cistersų Lekno abato Gotfrydo ir pirmojo prūsų vyskupo Kristijono misijas Prūsijoje. Lenkų istoriografija šioms misijoms, prie kurių organizavimo tiesiogiai prisidėjo ir lenkų valdantysis elitas, iki šiol skyrė didelį dėmesį: autorius laikosi istoriografinės pozicijos, kad šių misionierių veikoje, skirtingai nei pirmojo lyvių vyskupo Meinhardo, iki pat 1217 m. neaptinkama prievartinės misijos pėdsakų. Vis dėlto vyskupo Meinhardo misinė veikla tarp lyvių yra kur kas problemiškesnė, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio¹¹. Autorius visiškai teisingai atsižvelgia ir į cistersų misionierių veiklos kontekstą: dar 1210 m. antrojoje pusėje prūsus puolė Danijos karaliaus Voldemaro II kariuomenė, kas leidžia manyti, jog būta trinties tarp taikios misijos, kurią vykdė cistersai, remiami Didžiosios Lenkijos kunigaikščių, ir karinių veiksmų, kuriais buvo suinteresuoti Pamaro, Kujavijos ir Mazovijos kunigaikščiai. Ar tikrai Kristijonas neturėjęs jokių galimybių organizuoti karinių veiksmų, nukreiptų prieš prūsus, lieka atviras klausimas, bet, anot autoriaus, situacija ėmė keistis tik nuo 1218 m. pavasario. Mat tuomet popiežius Honorijus III aiškiai išreiškęs pageidavimą, kad visi, kurie dėl įvairių priežasčių negalėję dalyvauti žygyje į Levantą, turį žygiuoti prieš prūsus. Tolesnis autoriaus tyrimas rodo, kad 1222–1223 m. vykęs

¹⁰ Šios bulės reikšmę Baltijos Kryžiaus karo ideologijai ir žygių organizavimui pabrėžė FONNESBERG-SCHMIDT, I. *The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254* (The Northern World, Vol. 26). Leiden, Boston, 2007, pp. 142–152, 186.

¹¹ Plačiau DYGO, M. Mission und Kreuzzug in der Anfängen der Christianisierung Livlands. In *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*. Sud. R. R. TRIMONIENĖ, R. JURGAITIS. Šiauliai, 2007, p. 66–84.

karo žygis į Prūsiją turėjo kryžiaus žygio statusą. Nors pats žygis buvo nenusisekęs, jo pagrindu buvo organizuojami kiti, be to, kaip mano autorius, imtasi aktyvesnių gynybinių veiksmų Kulmo žemėje, ten pat formuojant kryžininkų nuolatinę bazę. Jos pagrindu ir buvo pabandyta kurti Dobrynės riterių ordiną (1228 m.).

Aštuntas monografijos skyrius skirtas Vokiečių ordino įsitvirtinimui aptarti. Kaip žinoma, dar 1230 m. Vokiečių ordinas ėmėsi iniciatyvų monopolizuoti visą Kryžiaus karo judėjimą Prūsijoje, tuo tikslu teisiškai neutralizuodamas tiek vyskupą Kristijoną (kaip tyčia pakliuvusį į prūsų nelaisvę), tiek Mazovijos kunigaikštį Konradą, kuris prisidėjo prie Vokiečių ordino atsikraustymo į Kulmo žemę. Visas teisinis Vokiečių ordino įsitvirtinimas Prūsijoje baigėsi 1243 m., kai Apaštalų Sostas leno teisėmis Vokiečių ordinui perleido visas savo teises Prūsijoje (apie tai rašoma devintame skyriuje). Tame pačiame skyriuje M. Gładyszius, nagrinėdamas sudėtingą XIII a. 5-ojo dešimtmečio geopolitinę Europos situaciją (mongolų įsiveržimas į Europą, popiežiaus ir imperatoriaus konfliktas ir pan.), kelia klausimą, kokią poziciją šiuose įvykiuose užėmė Lenkija: pvz., ar Lenkijoje buvo skelbiamas kryžiaus žygis, nukreiptas prieš imperatorių Frydrichą II Hohenštaufoną? Šaltiniai rodo, kad tam tikrų Apaštalų Sosto planų per Sileziją įtraukti ir kitus kunigaikščius į kovą prieš imperatorių būta. Tačiau kur kas apčiuopiamesni dokumentai, susiję su kryžiaus žygių organizavimu prieš mongolus ir antimongoliškos koalicijos formavimu. Lygiagrečiai buvo organizuotas kryžiaus žygis ir prieš prūsus. Šių žygių kontekste vertintinas ir Pamario kunigaikščio Svetopelko bendradarbiavimas su sukilusiais prieš Vokiečių ordino valdžią prūsais ir Svetopelko karas su Vokiečių ordinu.

Dešimtas ir vienuoliktas skyriai skirti kryžiaus žygiams prieš lietuvius ir jotvingius aptarti. Neabejotinai čia ryškus vaidmuo teko Bohemijos (Čekijos) karaliui Otakarui II bei lenkų diduomenei, kuri prisidėjo prie sembų žemių nukariavimo ir tolesnių kryžiaus žygių prieš jotvingius bei lietuvius. Beje, šiame kontekste autorius atskirai aptaria kryžiaus žygį, skelbtą prieš vieną iš Piastų kunigaikščių – Boleslovą Pliką, kai įvyko jo ir Vroclavo vyskupo Tomo konfliktas. To rezultatas, kad popiežius ekskomunikavo patį kunigaikštį, o jo valdomiems kraštams paskyrė interdikta (1257 m.). Nors žygis neįvyko, tai vis dėlto rodo, kad vadinamųjų „politinių“ kryžiaus žygių idėjos vietiniu lygmeniu buvo bandomos realizuoti ir Lenkijoje. Paskutinis skyrius skirtas baigiamosioms kryžininkų kovoms Šv. Žemėje.

Išvadose autorius konstatuoja, kad Šv. Žemėje vykusiuose kryžiaus žygiuose lenkų politinio elito vaidmuo iš tiesų buvo epizodiškas, bet to nepasakysi apie Baltijos regione vykusius kryžiaus žygius. Todėl visai pagrįstai reikia kalbėti apie riterių kultūros modelio perėmimą Lenkijoje, įvykusį jau po Pirmojo kryžiaus žygio metu pasiektų pergalių. Kitas svarbus dalykas, kurį pažymi autorius, tai aktyvesnis Lenkijos įtraukimas į kryžiaus žygių judėjimą Inocento III pontifikato metu. Apskritai reikia kalbėti

ne tik apie Lenkijos, bet ir apie visos Skandinavijos aktyvesnį įtraukimą. Tokį „suaktyvėjimą“ reikėtų vertinti kryžiaus žygių mechanizmo galutiniu susiformavimu, kuris datuotinas kaip tik Inocento III laikais. Vėliau į kryžiaus žygių propagavimą įtraukti elgetaujantys vienuolių ordinais tik suteikė naujų impulsų visam Kryžiaus karo judėjimui Baltijos regione. Kita vertus, lieka problema, ar lenkų (kaip, beje, ir vokiečių, danų ar švedų) išsakyta alternatyva vietoje žygio į Levantą vykti į žygi prieš pagonis prūsus, lietuvius ar mongolus buvo susaistyta Kryžiaus karo statuso ar tiesiog buvo bandoma, prisidengus kryžiaus žygiais, siekti savų egoistinių interesų? Tokių egoistinių interesų galbūt ir galėjo turėti pasienio valdų su pagonimis turėję lenkų kunigaikščiai, bet kitiems tokio egoizmo iš esmės nebūtų galima inkriminuoti (tarp jų ir tiems, kurie iš tiesų patys dalyvavo kryžiaus žygyje Levante). Tačiau pastebima netiesioginė tokių interesų įtaka: antai Henrikas Barzdotasis savo, kaip kryžininko, įvaizdį naudojo siekdamas iškilti virš visų kitų Piastų dinastijos kunigaikščių. Kryžininkai, kaip aiškėja, nebuvo ir tie, kurie esą dėl neturtingumo, dėl tolimo atstumo ar dėl kitokių priežasčių nenorėję vykti į Šv. Žemę, todėl pasirinkę kaimynines pagonių žemes. Baltijos regiono Kryžiaus karą reikėtų suprasti kaip Levante vykusio karo papildymą, o ne alternatyvą. Mongolų veiksnio iškilimas ir lenkų riterijos dalyvavimas žygiuose prieš mongolus rodo, kad prūsų ir jotvingių žemėse vyko „puolamojo“ pobūdžio kryžiaus žygiai, o kovojant su mongolais iš tiesų teko grįžti prie „gynybinio pobūdžio“ žygių. Ironiška, tačiau kryžiaus žygiai savo ideologiją pateisino būtent kovose su mongolais: jie iš tiesų buvo skirti apsiginti nuo milžiniškų mongolų ordų. Visi šie veiksniai leido susiformuoti lenkiškajai *elite militia Dei* sampratai ir riterinei kultūrai. Šios kultūros atstovai perėmė Viduržemio jūros riterių kultūrą, taigi *militia Dei* tapo „kosmopolitiniu“ visuomenę integruojančiu veiksmu. Kaip tik su tokiais riteriais (šalia lenkų paminint ir Vokiečių ordino riterius) susidūrė pagoniškoji Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Tai leidžia kitaip vertinti ir vadinamąjį lietuvių karą su kryžiuočiais bei apskritai lietuvių ir vokiečių (lygiagrečiai ir lenkų) santykius Kryžiaus karo epochoje. Tad konstatuotina, kad M. Gładysiaus knyga skatina diskutuoti, permąstyti Kryžiaus karo procesą. Lygiagrečiai ji svariai papildo Kryžiaus karo Baltijos regione tyrimus ir brėžia naujas gaires tolesnėms diskusijoms.